

Ο.Φ. Σλιοςαρ

Ι. Βορισεβιτς

UDK 81'373.231

ΦΟΡΜΥΒΑΝΝΙΑ ΤΑ ΤΡΑΝΣΦΟΡΜΑΤΙΟΝΙ ΠΡΟΤΕΣΙ ΠΟΛΣΚΙΧ ΑΝΤΡΟΠΟΝΙΜΙΒ (ΝΑ ΠΡΙΚΛΑΔΙ ΠΟΛΣΚΙΧ ΠΡΙΖΒΙΤΣΙ ΝΑ -SKI)

Реферат. У статті на основі діахронного підходу розглядається формування двоіменної антропонімічної польської онімної системи, яке було довготривалим процесом, що розпочався на початку XIII ст. та став загальноприйнятою засадою називання (іменування, ідентифікації) осіб на початку XIX ст.

Ключові слова: антропонім, антропонімна система, власна особова назва, прізвище.

Власні особові назви є найдавнішим шаром лексики, адже, як справедливо висловився давньогрецький Гомер, “особа ніколи не була безіменною” [1, с.3]. З цього погляду прізвища, так як і інші власні назви, є цінним джерелом інформації про суспільну та політичну історію народу, розвиток культури, інші життєві реалії; вони є визначниками зв'язків та пов'язань між державами, розповідають про діяльність, історичні прагнення даного народу. Зрештою, прізвища є яскравим прикладом національної приналежності індивідуума до окремого етносу. Отже, прізвище – це друга (після імені) власна назва, яка ідентифікує людину. Воно успадковується від батька дітьми, під його вплив потрапляє також і жінка. Отже, як бачимо, прізвища – це ще й своєрідна скарбниця історико-культурної спадщини, цінне джерело для різноманітних лінгвістичних студій та для інших гуманітарних наук, зокрема соціології, етнографії, культурології та історії.

Польськомовна антропонімна система початково перейняла з праслов'янської епохи однойменний спосіб ідентифікації людей. Історичні джерела дозволяють стверджувати про те, що в польській мові у XII столітті застосовувалась тільки однойменна система називання людей. Досконалим та одним із найбільших джерел інформації про антропонімічну систему XII ст. по праву можна вважати Гнезненську буллу з 1136 року (на щастя цей документ зберігся в оригіналі до наших днів). Для уникнення певних ідентифікаційних недоречностей середньовічний літописець розділив назви осіб крапками, що не давало можливості об'єднувати два сусідніх записи та прочитання їх як своєрідного опису однієї людини. В Гнезненській буллі знаходиться близько 300 особових назв, а тому цієї кількості вже достатньо для того, щоб на їх підставі аналізувати тогочасну антропонімічну систему. Тут перераховано назви різних суспільних верств населення: землевласників, рицарів, гостей, селян. Усі ці особи визначені однією особовою власною назвою.

На особливу увагу заслуговує також історичний документ з 1125 року, в основі якого покладено дари, надані королевою Юдитою для Тинецького монастиря. Серед багатьох перерахованих у згаданому документі осіб, визначених тільки однією власною назвою, вжито опис особи: *Piotr zwany (cognominatus) Zbrodło*. Цей факт є яскравим свідченням того, що в польській антропонімічній системі на початку XII століття, крім костельного імені, додатково вживалося визначення, яке мало характер прізвища. А на початку XIII ст. (1204 рік) сілезійський князь Хенрик Бродати перераховує монахів Тшебніцького монастиря і для того, щоб

полегшити ідентифікацію окремих осіб. Тут читаємо таке: *Bogdan* [син] *Sulena* [разом зі своїми синами], *Boguchwał* [і] *Bielec* [сини] *Kuczka* [з синами].

Вищенаведені дані з різних територій тогочасної Польщі дозволяють стверджувати, що у XII – на початку XIII ст. уже застосовувалась однойменна система ідентифікації осіб. А початком двохіменної польської антропонімійної системи можна вважати XIII століття.

Разом із експансією західної культури на схід Європи поширювались також прізвища, які були характерними для шляхти: так, перші польські прізвища з'явилися у XIII-XIV століттях, носіями яких була вища каста тогочасного суспільства. У наступних століттях вони дійшли й до нижчих верств населення. Мовні запозичення польські мовознавці трактують як цивілізаційну інтервенцію [2, с.12]. Наприклад, за посередництвом Німеччини до Польщі проникали феодальні традиції, які найяскравіше відображуються у прізвищах шляхти.

В індоєвропейських мовах впродовж багатьох століть панувала однойменність; у добу феодалізму зароджується двохіменність – ім'я + прізвище, яка у Європі збереглася до сьогоднішнього дня. Характерною рисою для прізвищ західної шляхти є їхня відмісцева генеза. Подібним чином відбувається й у польському антропоніміці.

Хронологічний родовід прізвища в Європі походить з Італії (IX ст.), потім він поширився на Францію (XI-XIIст.) та Німеччину (XIII-XIVст.). За посередництвом останньої Річ Посполита поступово також увібрала цю традицію. Перші письмові фіксації прізвищ датуються XIII століттям (Konary-konarski, 1228) [2, с.27], їх кількість значно збільшилася у XIV, а у XV – XVI ст. традиція вживання відтопонімних визначників трансформувалася у прізвища. Прізвище вказувало не тільки на те, що шляхтич є *bene natus*, але й – *possessionatus*, тобто не власник прізвища належав до місцевості, а місцевість – йому.

Наприклад: фр. *Jean de Mesil* = нім. *Johann von Zollern* = пол. *Jan z Tęczyna*.

Це інформувало про те, що певна особа є власником землі та одночасно підтверджувало факт приналежності до шляхти. Отже, лексичною базою прізвищ спершу були топоніми – назви місцевостей.

Серед розмаїття польських прізвищ на перший план висуваються прізвища, сформовані за допомогою суфікса *-ski*. Власне ця форма в іноземців найчастіше асоціюється зі стереотипом польського прізвища. Польські мовознавці вважають, що “Початком прізвищ на *-ski* можна вважати II пол. XIII ст., число яких систематично росте у наступних століттях, щоб у II пол. XV ст. отримати перевагу, а домінацію у XVI столітті” [3, с.32]. Натомість, якщо йдеться про спосіб

Формування та трансформаційні процеси польських антропонімів...

ідентифікації в адміністративних актах, то в I пол. XVI ст. ще панували прийменникові форми, які виступали разом з іменем, напр.: *Mathias de Scala*. У II пол. XVI ст. з'являється значна кількість прізвищ *-ski*: вони, зокрема, стали символом шляхетного походження, високого розвитку й суспільного стану, символом шляхетської культури, тобто шляхетних звичаїв. У цей час міщанство веде запеклу боротьбу за входження до цієї касты, щоб отримати не тільки матеріальні та політичні привілеї, але й моральні.

У XVII столітті на заході Європи аналітична форма прізвищ типу *von Breslau* перемогла синтетичну – *Breslauer* – чого не можна сказати про польські: перша частина прізвища – прийменник *z* поступово трансформувалася у суфікс *-ski*; а друга частина – з топоніма стала антропонімом *Czarnków – Czarnkowski*. Отже, відповідником німецького суфікса *-er* є польський формант *-ski*. Яскравим прикладом цього слугують відтопонімні прізвища Сілезії: нім. *Breslauer* та пол. *Wrocławski*.

При утворенні відтопонімних прізвищ найчастіше зникла остання морфема суфіксів самих топонімів: *Abramow-ice > Abramow-ski*, *Gosław-ice > Gosław-ski*. Таким чином, топонім ставав антропонімом особливого типу. Побічний член, синтактична морфема, ставала називаючою семантемою, а суфікс *-ski* мав 4 значення:

- 1) вказував на приналежність до когось чи чогось;
- 2) вказував на те, що особа є власником;
- 3) прізвиськотвірне;
- 4) був основою для псевдопрізвищ прикметникового типу.

Хоча у цьому ж XVII столітті відомий польський літописець Ян Хризостом Пасек вживає ще аналітичні форми та ім'я в значенні особової назви, яка заміняла сьогоднішнє ім'я та прізвище: “*Mój srtujeczny brat, który u nich był kanclerzem i tak że mu na imię Jan z Gosławic*” [4, с.973]. Тобто прізвища відповідали двом суспільним потребам: потребі ідентифікації та потребі вирізняти шляхту від простолюду. Прізвища серед міщан та селян з'явилися зі значним запізненням, а їх незмінність та стабілізація ще пізніше. Серед них знаходиться велика кількість структурних і мотиваційних типів. «З моменту відокремлення шляхти як окремої упривілейованої верстви населення міщани та селяни – особливо багаті – почали “купувати” собі “кращі” прізвища» [5, с.117]. Звідси у ментальності поляків з'явився славнозвісний міф про польське походження прізвищ на *-ski*.

Якщо у XIV – XV ст. 89% усіх прізвищ на *-ski* вживала шляхта, то, аналізуючи сучасний стан, можна з впевненістю твердити, що носіями цих прізвищ однаково є як вищі як вищі, так і нижчі

суспільні верстви тогочасного суспільства. Це було наслідком того, що до кінця XVIII століття прізвища в Польщі не були унормовані жодними нормативно-правовими актами і функціонували згідно зі звичаями та традиціями, а протягом століть суфікс *-ski* підлягав процесам демократизації, тому сьогодні він вже остаточно втратив свою первинну семантику. Так, у Польщі не існувало й до сьогодні не існує закону, який би надавав виключні права на вживання у прізвищах суфікса *-ski* особам шляхетного походження і цим самим створював би своєрідну монополію. Хоча у XVII столітті була спроба, коли шляхта намагалася ввести закон, який би забороняв низам вживати прізвища шляхти, покаранням за що мало бути відрізання голови [2, с.108]. А пропозиції частини шляхти відносно того, щоб у Конституції Речі Посполитої була окрема стаття про статус прізвищ: пропонувалося, що носіями прізвищ на *-ski* шляхта, а не на *-ski* – простолюди. Однак це було рішуче відкинуто. На відміну від інших європейських країн, у Польщі не існувало централізованого органу, який би захищав права магнатерства від зазіхань плебсу. Злочинном вважалося вживання чужого прізвища: слідство велося не шляхом судочинства, а *privata autoritate* [2, с.110]. У XVII–XVIII століттях частими були випадки, коли багаті міщани плебейського походження купували цілі села у збіднілих власників, щоб отримати шляхетне прізвище. Іншою можливістю, яка мала місце набагато рідше, було отримання спеціального Указу короля, який дозволяв плебееві отримати прізвище від місцевості, у якій він проживав.

Важливим елементом була також основа прізвища, бо якщо вона була відантропонімною чи відапелятивною, то це автоматично означало, що власник не є шляхтичем. Відапелятивна мотивація, яка визначала зовнішні, внутрішні риси характеру, вподобання, професію і т.д., часто відображалася у метрикальних книгах, реєстрах, де до прізвища дописували ще й “позитивний” суфікс *-ski* (наприклад, *Łoza/Łoziński, Kowal//Kowalski*). Але з плином часу основа прізвищ втратила своє значення, а потім і суфікс *-ski* позбувся своєї дистинктивної функції. Тому вже у XVIII столітті цей суфікс міг, проте не обов’язково, вказувати на шляхетне походження. Під час окупації Польщі (кінець XVIII – початок XX століття) кількість прізвищ на *-ski* швидко зростала. Так, досить часто новоспечені шляхтичі разом з колишнім плебейським вживають нове: *Paciorek vel Paciorkowski, Zdun vel Zduński*. Хоча загалом, як це не парадоксально, цей період характеризується юридичним упорядкуванням польських прізвищ, яке відбувалося завдяки нормативно-правовим актам. Одним із перших законодавчих актів був Юзефінський патент,

виданий під кінець XVIII століття цісарем Австро-Угорщини. Він забороняв самовільно змінювати прізвища та одночасно вимагав, щоб кожен громадянин мав прізвище. Траплялися випадки, коли польські прізвища на *-ski* германізовувалися носіями за допомогою місцевих урядників, маючи на меті покращення матеріального становища, наприклад: *Jaroslowski – von Jaroslau, Bocheński – von Bochen*. Ліберальна політика окупантів щодо зміни прізвищ мала, однак, кілька застережень: якщо міщанин чи селянин хотів змінити прізвище на більш шляхетне (напр. до свого *Gąsior* додати суфікс *-ski*), то дозволялося тільки мати *Gąsioroski*, а не *Gąsiorowski*, тобто законодавство частково захищало права носіїв шляхетних прізвищ та не дозволяло повністю асимільовуватись нижчим верствам населення, тому дискусії деяких мовознавців на тему спрощення вимови *-owski* на *-oski*, та відповідно, запису приголосних звуків у такого типу прізвищах можна вважати за некомпетентні. Траплялися випадки, коли у метрикальних книгах духовна особа (ксьондз) або відповідальна владна особа при народженні дитини (сина) цього ж *Gąsioroski* записували помилково *Gąsiorowski* і далі вже наступні покоління носили цілком шляхетні прізвища. Таким чином, трансформаційні процеси, які відбувалися в польській антропонімії, є важливим джерелом інформації про відносини та історію тогочасного суспільства.

Вже з II пол. XIX століття у деяких регіонах Польщі (наприклад, Мазовше) майже повністю зникли відапелятивні прізвища селян типу *Wilk, Karczmarz, Koziol*; їх місце зайняли шляхетні: *Wilczyński, Kaczmarski, Kozłowski* [6, с.119]. Цим процесом не були охоплені тільки терени Польщі, окуповані Австро-Угорським цісарством. У пруській та російській окупаційних зонах існувала свобода вибору прізвищ, тому прізвища на *-ski* були найбільш вживаними. Цей факт засвідчує прізвище *Kowalski*, яке й до сьогодні складає близько 30% від загальної кількості прізвищ [7, с.130]. Зберігся також традиційний поділ на “хороші” прізвища – з суфіксом *-ski* (напр. *Jakubowski, Kaczmarski*) – та “погані” – *Michniak, Garncarz*. Більш “престижними” прізвищами були та залишаються ті, у яких перед суфіксом *-ski* виступає приголосний звук (напр. суфікси *-wski*). Цієї засади у XVII столітті ще не існувало, натомість у наступних століттях цьому суфіксу приділялось неабияке значення (див. вище). Тому ієрархію польських прізвищ можна умовно зобразити наступним чином:

Jakub-ow-ski
Jakub-ski
Jakub-ow-icz
 менше значення мають *Jakubi-ak*
Jakub-ek

Наукові дослідження історії польських прізвищ розпочалися ще під кінець XIX ст. А з 20-х років минулого століття було активізовано мовознавчі студії над особовими назвами завдяки внескові Вітольда Ташицького.

До цього часу польські ономасти опрацювали прізвища найстаршої, до 1500р., епохи, це зокрема «Słownik staropolskich nazw osobowych» (t. I-VII, 1965-1987); прізвища з 1900р. – «Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych» (t. I-X, 1992-1994). Прізвища середньопольської епохи (від 1500р. до 1800р.) буде подано в «Antroponomastykon XVI-XVIII w.». Цьому періоду, дуже цікавому для дослідників історії прізвищ, присвячено кілька регіональних монографій. Історію та мовну структуру польських

прізвищ представив відомий краківський мовознавець Казімеж Римут у книзі «Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny» (t. I-II, 1999-2001). Найновішим та найкращим є «Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku», опрацьований у Польській Академії Наук під керівництвом К. Римута (Краків, 2003).

Таким чином, формування двохіменної антропонімічної польської системи було довготривалим процесом, який розпочався десь на початку XIII ст. та став загальноприйнятою засадою називання (іменування, ідентифікації) на початку XIX ст. А на сам термін прізвище треба дивитися як на історичний процес, який тривав протягом декількох століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974.
2. Matuszewski J. Polskie nazwisko szlacheckie. – Łódź, 1975.
3. Kaleta Z. Nazwisko w kulturze polskiej. – Warszawa, 1998.
4. Słownik języka Jana Chryzostoma Paska/wyd. K.Koneczna. – Wrocław 1965. – t.I-II.
5. Klisiewicz E. Strukturalny typ nazwiska na *-ski* jako jeden ze stereotypów polskiego nazwiska//Annales Akademii Paedagogicae Cracoviensis. Folia 19. Studia Linguistica. – Kraków, 2004. – Cz. II.
6. Nitsch K. O nazwiskach tzw. “polskich” i “szlacheckich”//Język Polski. –1921.– t. VI.– z.4.
7. Bystron S. Z historii polskich nazwisk rodowych//Przegląd współczesny. – 1926. – Rok V. – t.XII.

Слюсар О., Борисевич І.

ФОРМИРОВАНИЕ И ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ПОЛЬСКИХ АНТРОПОНИМОВ (НА ПРИМЕРЕ ПОЛЬСКИХ ФАМИЛИЙ НА -SKI)

В статье на основании диахронического подхода рассматривается формирование двухименной антропонимической польской онимической системы – длительного исторического процесса, начавшегося в XIII в. и ставшего общепринятым источником идентификации личности в начале XIX в. (“Λογος όνομαστική”, №1, 2006, с. 30-33).

Ключевые слова: антропоним, антропонимическая система, собственное имя личности, фамилия.

Slusar O., Borysevych I.

THE FORMATION AND TRANSFORMATION PROCESSES OF POLISH ANTHROPONYMS (BASED ON POLISH SURNAMES ENDING IN -SKI)

The article provides the formation of two name anthroponymic Polish naming system based on the diachronic approach. It was a lengthy process that began at the beginning of the thirteenth century and became widely accepted basis for naming or identification of people at the beginning of the nineteenth century. (“Λογος όνομαστική”, №1, 2006, с. 30-33).

Key words: anthroponym, anthroponymic system, proper name, surname.